

ve Debâ panayırlarına katıldığı için bölgeyi ve insanlarını tanıyan Hz. Peygamber, heyetle yakından ilgilendi. Yüzü çirkin olan Eşec'e, "Sende Allah'ın sevdiği iki meziyet var: hilm ve hayâ" diyerek iltifatta bulundu (bk. Müslim, "İmân", 25, 26). Ayrıca ashâbı heyet mensuplarına hediye vermeye teşvik etti. Kendilerine de namaz kılmalarını, zekât vermelerini, ramazan ayında oruç tutmalarını ve ganimet mallarının beşte birini beytül-mâle ayırmalarını emretti. Câhiliye devrinde şarap için kullanılan, topraktan ve ağaçtan yapılmış kapları meşrubat için kullanmalarını da yasakladı. Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadise göre, Mescid-i Nebevî'den sonra içinde cuma namazı kılınmasına müsaade edilen ikinci mescid, Abdülkaysoğulları'nın yaşadıkları Cüvâsâ şehrindeki camidir (bk. Buhârî, "Meğâzî", 69). Vergiler ve diğer hususlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'in bu kabileye gönderdiği bazı mektuplar günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır (bk. M. Hamîdullah, *el-Veşâ' iku's-siyâsiyye*, s. 126-127).

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan irtidat olaylarında Abdülkaysoğulları İslâmiyet'te sebat ederek mürtedlerle savaşları ve Uman'ın Debâ şehrinde irtidat eden Lakit b. Mâlik'in mağlûp edilmesini sağladılar. Ayrıca Mehre ve Yemen'deki isyanların bastırılmasında da faal rol oynadılar. Hız. Ömer'in halifeliği sırasındaki fetihlere katılan ve bilhassa Sâsânî İmparatorluğu'na karşı kazanılan zaferlerde büyük payları olan kabile mensupları, fetihlerden sonra, Bahreyn dışında Tevvez (Tevvez), Basra, Küfe, Musul, İsfahan ve Merv'e yerleştiler. Ayrıca Kuteybe b. Müslim'in Horasan'daki fetih harekâtına katılarak büyük yararlıklar gösterdiler. Abdülkaysoğulları, genellikle Hz. Ali taraftarı olup Cemal ve Siffin savaşlarında onun yanında yer aldılar. Bu kabilelerden Sa'saa b. Sûhân'ın Muâviye'ye muhalefeti, ayrıca Abdullah b. Cârûd'un Küfe ve Basralıların başına geçerek Haccâc'a isyan etmesi ve Haccâc tarafından idam edilmesi gibi olaylar, kaynaklarda geniş bir şekilde yer almaktadır.

Güzel konuşmaları ve kahramanlıklarıyla bilinen Abdülkaysoğulları hakkında yazılmış müstakil kitaplar arasında, İbnü'n-Nedîm'in kaydettiğine göre (bk. *el-Fihrist*, 59), Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Kitâbü Haberî 'Abdîl-Kays* adlı eseri zikre değer bir kaynaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sire* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1375/1955, II, 575-576; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kubrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, I, 283, 314-315; IV, 360-362; V, 557-566; VII, 85-88, 131-134; İbn Hâbib, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Haydarâbâd 1361/1942 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Âfak'l-cedîde), s. 314, 317; Buhârî, "İmân", 40; "Meğâzî", 69; Müslim, "İmân", 25, 26; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1960, s. 338-339; Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1956-60, I, 95 vd., 104; a.mlf., *Ensâbü'l-eşraf*, IV/1 (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1979, s. 102-103, 122-123; Taberî, *Târîh* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1879-1901, I, 1736-1737, 1958-1961, 1979-1980, 1995-1996, ayrıca bk. *İndeks*; İbn Düreyd, *el-İstikâk* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1378/1958, s. 14, 17, 24, 324-325; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Rızâ — Teceddüd), Tahrân 1391/1971, s. 59; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1364/1945, I, 401, 402; İbn Hazm, *Cemhere* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1962, s. 294-296; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII (nşr. Muhammed Avvâme), Dimaşk 1976 — Beyrut 1400/1980, s. 355-364; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1966, I, 346-349; II, 174-175; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire 1959, s. 338; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, İstanbul 1308-11, I, 352-362; Kehâle, *Mu'cemü' kabâ' ilî'l- 'Arab*, Beyrut 1402/1982, II, 726-727; M. Hamidullah, *el-Veşâ' iku's-siyâsiyye*, Beyrut 1969, s. 126-127; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I, 63, 409, 410-411, 433-440; M. Asım Köksal, *İslâm Târîhi*, İstanbul 1978, VIII, 545-553; Recendorf, "Abdülkays", *İA*, I, 88-89; W. Caskel, "Abd al-Kays", *El²* (Fr.), I, 74-76.

MUSTAFA FAYDA

ABDÜLKERİM b. ACRED

(عبدالكريم بن عجرد)

Hâricî fırkalarından

Acârîde'nin reisi

(bk. ACÂRİDE)

ABDÜLKERİM-i BUHÂRÎ

(عبدالكريم بخاري)

(ö. 1830'dan sonra)

Buharalı seyyah ve tarih yazarı.

Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Muhtemelen 1760'larda Buhara'da doğdu. On altı yaşında iken Keşmir'e gitti ve Herat, Kandehar, Kâbil, Peşâver, Muzafferâbâd yoluyla geri döndü. İkinci ve uzun seyahatini 1789'da gerçekleştirdi; Kâşgar, Yarkent, Tibet ve Keşmir'i dolaştı. 1799'da Buhara'ya sığınan ve

sekiz ay burada kalan Şah Mahmud Dürrânî'ye intisap etti. 1804'te Rusya'ya giden Buhara elçilik heyetinde önemsiz bir görev aldı. Petersburg'ta dokuz ay kaldıktan sonra Moskova-Astrahan yoluyla geri döndü. Dönüş sırasında Hıve'de iken Hıve hanının Buhara'ya karşı bir çapul seferi düzenlemek için yaptığı hazırlıklara şahit oldu. Bu durumu Buhara Emîri Haydar Han'a bildirdi ise de buna gereken önem verilmedi. 1807 Ekimi başlarında Mirza Muhammed Yûsuf'un başkanlığındaki Buhara elçilik heyeti ile Rusya-Romanya üzerinden İstanbul'a geldi. Heyetin burada bulunduğu ilk yıl içinde eşi vebadan ölünce yeniden evlendi ve İstanbul'a yerleşti. 1830'dan sonra hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamış olması, onun bu tarihlerde öldüğünü düşündürmektedir.

Abdülkerim asıl şöhretini Orta Asya tarihi üzerine yazdığı Farsça eseriyle yapmıştır. İstanbul'da bulunduğu sırada kaleme aldığı eserini, kendisini devamlı teşvik eden ve büyük yardımlarını gördüğü Sadâret teşrifatçısı Ârif Bey'e ithaf etmiştir. Eserinde Orta Asya'nın Buhara, Hıve, Hokand, Afganistan ve Keşmir gibi bölgelerinin coğrafi durumları ve tarihî olayları hakkında dikkate değer bilgiler verir. Bu bilgiler doğrudan doğruya kendisinin şahsî gözlemlerine dayandığı için esere orijinal bir nitelik kazandırmıştır. Müellif özellikle Buhara ve çevresindeki hadiselerle ağırlık vermiş, Orta Asya hanlıklarının baş düşmanının Rusya olduğu üzerinde önemle durmuştur. Ayrıca, Buhara hükümdarlarından Muhammed Ma'sûm Han ile Haydar Han, Hıve hanlarından Seyyid Ebûlgâzî Bahâdır Han ve Hokand hanlarından Âlim Han devirleri ile Ahmed Şah Dürrânî'den itibaren Afganistan tarihi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Yer yer ifade bozukluklarına rastlanan eserde bazı Türkçe kelimeler de bulunmaktadır.

Eserin Ârif Bey'in terekesinden çıkan tek nüshası, Fransızca tercümesi ile birlikte Paris'te neşredilmiştir (*Histoire de l'Asie Centrale par Mir Abdoul Kerim Boukhary. Afghanistan, Boukhara, Khiva, Khoqand depuis les dernieres années du règne de Nadir Chah (1153), Jusq'en 1233 de l'Hégire, (1740-1818 A. D.)*, Ed. Ch. Schefer, Paris 1876, Publications de l'École des Langues Orientales vivantes, 1e série, I-II: Repr. Amsterdam 1970).

BİBLİYOGRAFYA :

H. H. Howorth, *History of the Mongols from the ninth to the nineteenth century*, London 1880, II/2, s. 781-782; Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler* (1775-1875), İstanbul 1984, s. 36-37; W. Barthold, "Abdülkerim", *IA*, I, 89-90; a.mlf., "Abd al-Karim Bukhârî", *El²* (İng.), I, 71; M. Zand, "Abd-al-Karim Bokârî", *Elr*, I, 121-123.

MEHMET SARAY

ABDÜLKERİM el-CİLÎ

(عبد الكريم الجيلي)

Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrâhîm

b. Abdülkerîm el-Cilî

(ö. 832/1428)

el-İnsânü'l-kâmil adlı eseriyile
tanınan âlim ve mutasavvîf.

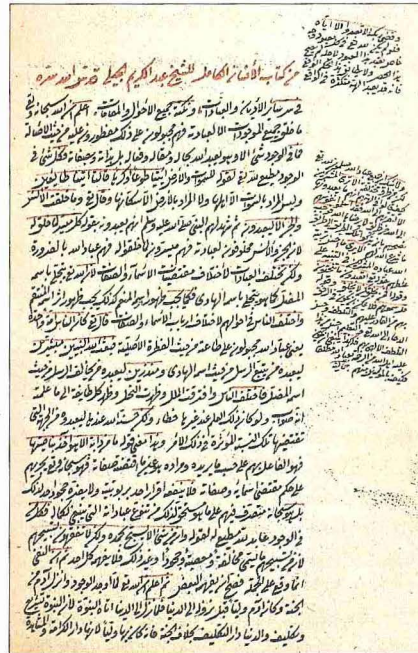
767'de (1365-66) Bağdat yakınlarındaki Cîl kasabasında doğdu. Kâtip Çelebi ve ona dayanan Brockelmann'a göre Abdülkâdir-i Geylânî'nin torununun oğludur. Brockelmann tarafından sadece el-Cilânî nisbesinin verilmesi bu yüzden olmalıdır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tahsil durumu, ailesi, çevresinde kimlerin yer aldığı, toplum içindeki mevkii gibi hususlar tamamen karanlıktır. Bununla beraber bazı eserlerinde, özellikle *el-Kehf ve'r-raķîm* adlı risâlesinde, Zebîd'de yanında kaldığı Şerefüddin el-Cebertî'nin müridi olduğunu, bazı arkadaşlarıyla birlikte 799 (1396-97) yılında onun mescidinde toplandıklarını söyler ve *el-Kelîmâtü'l-ilâhiyye* adlı eserini 805 (1402-1403) yılında tamamladığını kaydeder. Eserlerinden Hanbelî mezhebine ve Kâdiriyye tarikatına mensup olduğu anlaşılmaktadır. İlmî yönden oldukça verimli bir ömür süren Cîlî Bağdat'ta vefat etmiştir.

Abdülkerîm el-Cilî, eserlerinin büyük bir bölümünü İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin şerhine ayırmış, bazı konularda ona muhalif kaldığını ifade etmekle birlikte, tasavvufun ana meselelerinde, *vahdet-i vücûd** ve *hazarât-ı hams** gibi telakkilerde tamamen onun izinden gitmiştir. Tasavvufi istihlâlarla yüklü *el-İnsânü'l-kâmil** adlı eserinde geniş şekilde işlediği küllî ve cüz'î bütün âlemleri, ilâhî ve kevnî kitapların tamamını kendinde toplayan, ruhu, kalbi, aklı ve nefsi ile mükemmelleşip mutlak tasarruf sahibi olan, kusursuz bir ayna gibi maddî-mânevî her şeyin yanı sıra ilâhî vasıfları ve kudretleri de yansıtan *insân-ı kâmil** fikrini ve izah tarzını Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den almıştır. Cî-

lî'ye göre kâmil insanın en mükemmel örneği Hz. Muhammed'dir; ondan sonra *gavs** ve *kutub**lar gelir. Diğer insanların ruhları, insân-ı kâmile tecellî eden ilâhî sıfat ve kudretlerden birer kopya, Cîlî'nin ifadesiyle birer "nûsha"dırlar ve asl'a nisbetleri ve bağılıkları ölçüsünde kâmil insan olurlar. Şairlik yönü de bulunan, fikirlerini açıklarken uygun gördüğü veya konuyla ilgili olarak kendisinin yazdığı sûfiyâne şiirlerden de faydalanan müellif, bu bakımdan da İbnü'l-Arabî'yi taklit eder.

Eserleri. Abdülkerîm el-Cilî'nin eserleri İslâm dünyasında özellikle Doğu Hindistan'da dikkati çekmiş, dinî inanç ve fikirlerin teşekkülünde büyük bir tesir icra etmiştir. Günümüze kadar gelen otuzdan fazla eserinden bazıları şunlardır: *el-Kehf ve'r-raķîm* (Haydarâbâd 1323, trc. M. Yuluğ, İstanbul 1979); *el-İnsânü'l-kâmil*. Kahire'de birçok defa basılan eserin bazı bölümleri R. A. Nicholson (*The Perfect Man*, Cambridge 1921) ve Titus Burckhard (*Abd al-Karîm el-Jilî, L'homme Universel*, Paris 1975) tarafından tercüme edilmiştir. Bu iki tercümede eser hakkında birer inceleme yazısı yer almaktadır. *el-İnsânü'l-kâmil* ile *Haķîkatü'l-yakîn* adlı eserleri Alizâde adlı bir şahıs tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (bk. Süleymaniye Ktp.,

Abdülkerîm el-Cilî'nin *el-İnsânü'l-kâmil* adlı eserinin ilk sayfâsı (Süleymaniye Ktp., Lala Mustafa Paşa, nr. 700/3, vr. 75b)

Hacı Mahmud, nr. 3018, 3157; Uşşâkî Tekkesi, nr. 411). Eserin Latin harfleriyle yayımlanmış bir Türkçe tercümesi daha vardır (*İnsân-ı Kâmil*, I, trc. A. Akyıldız, İstanbul 1972; II, trc. A. Akçiçek, ts.). *Şerhu müşkilâtü'l-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*; *Menâzırü'l-ilâhiyye*; *Haķîkatü'l-yakîn*; *en-Nâmûsü'l-a'zam ve'l-kâmûsü'l-aķdem*; *Merâtibü'l-vücûd*; *Kābe kavseyn ve mülteķa'n-nâmûseyn*; *ed-Dürretü'l-ayniyye* (veya *Kaşidetü'l-ayniyye*); *Keşfü'l-gāyât şerhu Kitābi't-Tecelliyât* (diğer eserleri için bk. GAL, II, 264-265; GAL Suppl., II, 283-284).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, I, 740; II, 1525; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 610-611; R. A. Nicholson, *The Perfect Man*, Cambridge 1921; Serkis, *Mu'cem*, I, 728, 729; Brockelmann, GAL, II, 264-265; Suppl., II, 283-284; Titus Burckhard, *L'homme Universel*, Paris 1975; Goldziher, "Abdülkerim", *IA*, I, 90; H. Ritter, "Abd al-Karîm al-Djîlî", *El²* (İng.), I, 71.

M. NAZÎF ŞAHİNOĞLU

ABDÜLKERİM b. EBÜ'L-AVCÂ

(عبد الكريم بن أبي العوجاء)

(ö. 155/772)

Maniheist fikirleri
ve İslâm'ı tahrif edici faaliyetleriyle
tanınan kişi.

Abbâsîler devrinde Yemen valiliği yapan Ma'n b. Zâide'nin dayısı olan Abdülkerîm önceleri Basra'da yaşadı. Burada Hasan-ı Basrî'ye talebelik ettiği söylenir. Basra'nın belli başlı Mu'tezile kelâmcıları arasında yer almışken bozuk fikirleri sebebiyle Kûfe'ye sürüldü. Orada da kâinatın ebediliği, *tenâsüh**ün varlığı gibi İslâm dinine ters düşen fikirler yaymaya, Allah hakkında Ehl-i sünnet inancına aykırı bazı hadisler uydurmaya devam etti. Hatta onun Manheizm taraftarı olduğu, hilâfet konusunda Şîa'nın görüşünü benimsediği, ramazan ve bayramların tesbitinde, Ca'fer-i Sâdık'ın hilâle bakmak yerine hesap metodunu kullandığını iddia ederek icat ettiği bir hesap şeklini Şîiler'e benimsettiği rivayet edilmektedir. Kûfe Valisi Muhammed b. Süleyman tarafından hapse atılan Abdülkerîm, üç gün serbest bırakılmasına karşılık valiye yüz bin dirhem rüşvet vermeyi teklif edince ölüme mahkûm edildi. Gerçekten öldürüleceğini anlayanca da İslâm dininde helâli haram, haramı helâf gösteren dört bin hadis uydurduğunu iddia etti. Bu arada bazı taraftarları Halife Mansûr'a başvurarak Abdülkerîm'in serbest bırakılması konusunda kendisini razı